

УДК 811.161.3'276.6.62

Способы ўтварэння тэрмінаў аўтамабілебудавання ў сучаснай беларускай мове

Савіцкая І. У., канд. філал. навук, дацэнт
*Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Анатацыя:

У артыкуле разглядаюцца лексіка-семантычны, марфалагічны і сінтаксічны спосабы ўтварэння аўтамабілебудаўнічых намінацый у сучаснай беларускай мове. Вызначана спецыфіка кожнага са спосабаў, пададзены іх разнавіднасці.

У сучаснай беларускай мове ўтварэнне новых тэрмінаадзінак мае свае асаблівасці, вывучэнне якіх «адыгрывае важную ролю пры вызначэнні шляхоў далейшага развіцця нацыянальнай тэрміналогіі і мовы ў цэлым» [3, с. 43]. Даследчыкі падкрэсліваюць, што для вывучэння таго, як утвараюцца тэрміны, недастаткова ўстанавіць толькі спосаб, паводле якога ўзнікла вытворнае слова, паколькі адным і тым жа спосабам пры дапамозе розных словаўтваральных сродкаў могуць утварацца тэрмінаадзінкі самай разнастайнай семантыкі; важна вызначыць яшчэ і нейкія агульныя словаўтваральныя прыметы [3, с. 44].

Утварэнне аўтамабілебудаўнічых намінацый адбываецца па пэўных законах словаўтварэння, якія дзейнічаюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Між тым неабходна адзначыць, што лінгвістычныя працэсы, якія працякаюць у агульнанароднай мове і ў галіне аўтамабілебудаўнічай тэрміналогіі, маюць спецыфіку. Тэхнічная сфера моўных зносін «накладвае свае асаблівасці на адбор і характар выкарыстання ў маўленні слоў, прызначаных для выражэння сукупнасці тэхнічных намінацый, якія складаюць паняццёвы апарат аўтамабілебудавання» [1, с. 21].

Тэрміны аўтамабілебудавання ў сучаснай беларускай мове ўтвараюцца рознымі спосабамі: лексіка-семантычным, марфалагічным і сінтаксічным.

Як вядома, адметнасцю **лексіка-семантычнага спосабу** з'яўляецца тэрміналагізацыя агульнаўжывальных слоў. Асноўнымі відамі семантычнай дэрывацыі прынята лічыць метафарызацыю і метанімізацыю.

Большасць аўтамабілебудаўнічых тэрмінаў узнікла на аснове метафарычнага пераносу, заснаванага на падабенстве:

1) па знешняй форме: круглай (*абаранак, талерка, кольца*), круглай з востраканцовымі выступамі (*зорачка*), шаравіднай (*шарык*), прадаўгаватай (*канаўка, рукаў*), дугападобнай (*вушка, каромысел, сухар*), лінейнай (*лента, рэмень*), цыліндрычнай (*барабан, чарвяк*), чатырохграннай (*калодка, шчотка*), трохвугольнай (*касынка*), крыжападобнай (*крыжавіна*), востраканцовай (*шыт*), плоскай (*лапатка, шчыток*);

2) па прызначэнні або функцыі, якую яны выконваюць: *абойма, апярэнне, дворнік, кажух, корпус, масленка, падвеска, паўзун, паўзунок, сапун, ручка, сальнік*;

3) па размяшчэнні: *верх, паплавок*;

4) па знешняй форме і размяшчэнні: *казырок, крыло*;

5) па знешняй форме і функцыі: *бандаж, гняздо, калена, свечка, шпулька, засланка, камера, канал, каўпак, кулачок, манжэта, муфта, падушка, палец, патрон, платформа, струна, сядло, шпілька*;

6) па функцыі і размяшчэнні: *пятка, рубашка, фартух, укладыш*.

Метанімічны перанос сустракаецца значна радзей у параўнанні з метафарызацыяй. Ён заснаваны на сумежнасці прадметаў і прадстаўлены наступнымі відамі пераносу:

1) прадмет ↔ дзеянне: *абвязка, гудок*;

2) дзеянне ↔ вынік: *запальванне, змазка, перадача, пракладка, цяга*;

3) дзеянне ↔ месца: *аб'езд*;

4) асоба ↔ прадмет: *пашыральнік*;

5) сукупнасць аб'ектаў ↔ прадпрыемства, якое іх выкарыстоўвае: *аўтакалона*;

6) прадпрыемства ↔ сукупнасць асоб: *аўтабаза*;

7) прадпрыемства ↔ марка яго прадукцыі: *БелАЗ, ВАЗ*.

Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў, пры якім новыя назвы ўзнікаюць на базе ўжо існуючых слоў (асноў) і словаўтваральных афіксаў, выступае адной з асноўных крыніц папаўнення тэрміналагічнай лексікі. Вытворныя найменні любой тэрмінасістэмы, у тым ліку і аўтамабільнай, з'яўляюцца вынікам такіх словаўтваральных працэсаў, як афіксацыя і складанне. Адсюль вылучаюць наступныя спосабы марфалагічнага тэрмінаўтварэння:

1) суфіксальны (найбольш прадуктыўны): *літраж, багажнік, аўтамабілізм, аўтазаводзец, аўтакранаўшчык* (утвораны ад назоўнікаў); *дынамічнасць, зносастойкасць, хуткасць, шчыльнасць, устойлівасць, узаемазамыняльнасць, аварыйнасць* (утвораны ад прыметнікаў).

Большасць такіх тэрмінаў з'яўляюцца дэвербатывамі; яны ўтвараюцца пры дапамозе наступных суфіксаў: -к- (*абкатка, зборка, перавозка, перагонка, прыцірка, разборка, счэпка*), -ач (*штурхач*), -еж (*крапеж*), -льнік (*абцякальнік, акісляльнік, ахаладжальнік, перарывальнік, размеркавальнік, узмацняльнік*), -нік (*запавольнік, праваднік*), -нн- (*кіраванне, фільтраванне*), -ун (*шатун*), -энн- (-енн-) (*злучэнне, паскарэнне, сутыкненне, тармажэнне*), -цель (*вадзіцель, глушыцель*), -чык (*загрузчык, пагрузчык*), -шчык (*запраўшчык, рэгуліроўшчык, счэпшчык*);

2) прэфіксальны (менш пашыраны): *антыдэтанатар, дысбаланс, дэкампрэсар, падвузел, падсістэма, паўправаднік*. У такіх тэрмінах прэфікс далучаецца не да асновы матываванага слова, а да ўсяго слова;

3) прэфіксальна-суфіксальны: *надрамнік, падгалоўнік, падлакотнік, падножка, падпятнік, падрэсорнік, падфарнік*. Такія дэрываты ўзнікаюць ад спалучэння назоўніка і прыназоўніка з выкарыстаннем суфіксаў: *над рамай – надрамнік, пад галавой – падгалоўнік* і да т. п.; у складзе вытворных лексем прыназоўнік становіцца прэфіксам;

4) нульсуфіксальны: *прывад, тармаз, абкат, прабег, упырк, запуск, знос, прабег, прычэп, разгон, адгон, занос*;

5) асноваскладанне: *грузапаток, цеплаабмен, пасажырапаток, пасажыраабарот, бензакалонка, бензацыстэрна, ролікападшыпнік, шарыкападшыпнік, бензабак*. Састаўной часткай дэрыватаў, утвораных шляхам асноваскладання, часта выступаюць грэка-лацінскія элементы ў значэнні прыметнікаў: *аўта- (аўтавакзал, аўтазавод), турба- (турбакампрэсар), тэрма- (тэрмаізаляцыя), электра- (электраматор), энерга- (энергааккумулятар)*. Грэка-лацінскія элементы могуць утвараць складаны тэрмін, спалучаючыся адзін з адным: *аўтобус, тэрмастат, электрамабіль, аўтамотадром*;

6) словаскладанне: *аўтамабіль-вышка, аўтацягнік-лесавоз, аўтобус-экспрэс, гідраматор-кола, лямна-фара, стартар-генератар*;

7) складана-суфіксальны: *бортапашыральнік, грузападымальнік*;

8) складана-нульсуфіксальны: *зернявоз, мукавоз, кантэйнеравоз*;

9) абрэвіяцыя: *АСКДР (аўтаматызаваная сістэма кіравання дарожным рухам), БАТМ (блок адпрацоўкі тармазнога моманту), БЦТА (база цэнтралізаванага тэхнічнага абслугоўвання)*. Такія ўтварэнні адносяцца да ініцыяльных абрэвіятур, і зразумелымі яны становяцца толькі побач з поўным найменнем.

Сінтаксічным спосабам утвараюцца тэрміны шляхам спалучэння слоў (састаўныя намінацыі).

Сярод аўтамабілебудаўнічых тэрмінаў выдзяляюцца двух-, трох- і шматкампанентныя. Найбольш ужывальныя – двухчленныя найменні: *механізаваны кузаў, пярэдняя навесь, малалітражны аўтамабіль, апорны ціск* і г. д. Паводле адносін, у якія ўступаюць кампаненты двухчленных тэрмінаў-словазлучэнняў, найчасцей сустракаюцца словазлучэнні з атрыбутыўнымі адносінамі: *сустрэчныя перавозкі, сухая гільза* (кампаненты звязаны дапасаваннем), а таксама з аб'ектна-атрыбутыўнымі адносінамі: *борт платформы, вал сошкі* (кампаненты звязаны беспрыназоўнікавым кіраваннем).

Сярод трохкампанентных тэрмінаў-словазлучэнняў пераважаюць найменні, у склад якіх уваходзяць простае словазлучэнне і залежнае ад яго асобнае слова ў прэпазіцыі: *аўтамабільная акумулятарная батарэя, найменшая хуткасць аўтамабіля*. Даволі распаўсюджаныя і трохкампанентныя найменні з постпазіцыйным двухчленным азначэннем пры назоўніку: *аўтамабіль абмежаванай праходнасці, аўтамабіль з кампрэсарнай устаноўкай*.

Паводле адносін, у якія ўступаюць кампаненты трохчленных тэрмінаў, можна вылучыць: а) словазлучэнні з атрыбутыўнымі адносінамі (*найбольшая хуткасць аўтамабіля*); б) словазлучэнні з аб'ектна-атрыбутыўнымі адносінамі (*радыус качэння кола*); в) словазлучэнні з аб'ектна-акалічнаснымі адносінамі (*сіла цягі на круку*).

Сярод чатырохкампанентных пераважаюць тэрміны з прэпазіцыйным адначленным азначэннем пры трохкампанентным словазлучэнні, у якім назіраецца спалучэнне назоўніка з двухчленным постпазіцыйным азначэннем: *грузавы аўтамабіль вялікай грузпадымальнасці, грузавы аўтамабіль з бартавой платформай*.

Сустракаюцца і чатырохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным трохчленным азначэннем пры назоўніку: *датчык рэгулявання гідрадынамічнай перадачы, датчык падзення ціску масла, шарнір няроўных вуглавых хуткасцей*.

Тэрміны-словазлучэнні з пяці і больш кампанентаў у аўтамабілебудаванні тэрміналогіі непрадуктыўныя. Яны з'яўляюцца складанымі найменнямі, утворанымі на базе двух- або трохчленных словазлучэнняў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Антанюк, Л. А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія: вуч. дап. / Л. А. Антанюк. – Мінск: Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце РБ, 2005. – 99 с.
2. Булыко, А. Н. Современный русско-белорусский политехнический словарь / А. Н. Булыко. – Мінск: «Харвест», 2007. – 432 с.
3. Мінакова, Л. М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё: манаграфія / Л. М. Мінакова, С. М. Аніськова, А. А. Станкевіч. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – 146 с.

УДК 811.161.1-31

Прецентные имена и антропонимные коды художественного текста (на материале романа Т. Толстой «Кысь»)

Смирнова Ю. А., старший преподаватель
Белорусский национальный технический университет
Минск, Республика Беларусь

Аннотация:

Рассматривается понятие прецентности в художественных текстах писателей-постмодернистов (Т. Толстая «Кысь»), создание которых основано на интенсивном использовании аллюзий, прецентных имен, различных антропонимных кодов. Выявляется тесная связь прецентности с понятием интертекстуальности.

Термин «интертекстуальность», введенный в свое время Ю. Кристевой, сегодня является одной из самых фундаментальных категорий любого текста, и в частности – художественного. Именно интертекстуальность позволяет формировать глубинные смыслы, которые заложены автором в его творческой концепции, и расши-